

נספח 1. המשתתפים במחקר

שם	תפקיד
מוטי ויסלובסקי	מנהל מחלקת איכות הסביבה, עיריית בני ברק
אסתר קינן	רכזת יחידת החינוך הסביבתי, מחלקת איכות הסביבה, עיריית בני ברק
בתי פיגה	רכזת חינוך סביבתי בתי-ספר יסודיים, בני ברק
רחל לדני	אדריכלית נוף, אגף תשתיות ופיתוח, עיריית בני ברק
ציפי ברויאר	מדריכה למדעים במחוז החרדי, משרד החינוך
ריבה ולדמן	רכזת חינוך סביבתי ביחידה האזורית לאיכות סביבה רג"ב בין השנים 2003–2010. החל ב-2013 מנהלת המרכז לחינוך סביבתי, פארק מחזור חירייה.
פנינה רפיד	רכזת חינוך והסברה במשרד להגנת הסביבה, מחוז תל-אביב בתקופת המחקר
רחלי יוד	מדריכת של"ח במחוז ירושלים, משרד החינוך – בבתי ספר של "בית יעקב", העבירה סדנאות בנושאי סביבה וקיימות למורות ולתלמידות בבני ברק
אבישי הימלפרב	מנכ"ל עמותת "לשומרה", עבד בשיתוף פעולה עם עיריית בני ברק בקידום חינוך סביבתי במסגרות פורמליות ולא-פורמליות

נספח 2. אתגרים עיקריים שזיהו המשתתפים בקידום הקיימות בבני ברק

ציטוטים לדוגמה	פירוט	אתגר
<p>רמת הידע שלהם בכללי בנושא היא מאוד נמוכה ולכן צריך להתחיל מהבסיס. מהיסוד. בהעברת החומר אני יוצאת מתוך הנחה שהן [המורות] לא יודעות דבר בתחום. גם המילה אקולוגיה היא מילה חדשה עבורן. (בתי פיגה, רכזת חינוך סביבתי בתי ספר יסודיים, בני ברק)</p> <p>בעיניי הדבר הכי משמעותי זה הקטע של ההתבוננות. בזה אנחנו מפספסים. כולם לא מתבוננים, אם אני יוצאת אתמול מהעירייה עם חברה [חרדית] וראיתי זוג מיינות עושות קונצרט, אי אפשר היה לא לשמוע את זה, זה היה מדהים. וכמה זמן לקח לי להסב את תשומת לבה לזה. אני חושבת שהקטע הזה של טבע עירוני הוא דבר שצריך להכניס אותו, אולי אצלו נגיד בהתפעלות "מה רבו מעשיך" ומישהו אחר יגיד את זה אחרת... אסור לנו לפספס את זה. (רחל לדני, אדריכלית נוף, אגף תשתיות ופיתוח, עיריית בני ברק)</p> <p>הרבה חרדים עדיין לא מטיילים כמעט בכלל... זה ממש מבצע רציני להוציא לטיול משפחה מרובת ילדים... אם כי זה מתחיל להשתנות היום... הם לא מייחסים מספיק חשיבות לעניין של לראות ירוק ולגעת באדמה. המורות בטיול מתייחסות אליו כיום חופש. הן לא מרגישות שהן צריכות להמשיך לחנך בטיול. אני לא מצליחה כמעט אף פעם להוציא את המורות לסיור טבע. זה ממש נראה להן בזבז זמן. "מילא השתלמות בבית ספר אבל טיול???" מצד אחד אני יכולה להבין אותן. כולן מאוד עסוקות ומטופלות בילדים קטנים. מצד שני ממש חבל לי. רק סיור טבע אמיתי יחבר אותם בטבע ולירוק. (בתי פיגה, רכזת חינוך סביבתי בתי ספר יסודיים, בני ברק)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ידע, מודעות והתנהגות סביבתיים מתוך תפיסת עולם סביבתית לוקים בחסר בציבור החרדי • אין חיבור של תושבים ובהם בעלי תפקידים בעירייה ואנשי חינוך לטבע ולסביבה המקומיים 	<p>אוריינות סביבתית נמוכה בקרב בעלי תפקידים ברשות המקומית, מורים ותלמידים בתחילת התהליך</p>
<p>במגזר החרדי לעשות משהו לשם שמיים ללא רווח זה רק משהו שקשור למצוות ולכן זה נשמע להם מוזר [שאני פועלת למען שמירה על הסביבה] (אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעיריית בני ברק)</p> <p>הנושא של ניקיון מחוץ לבית, אתם יכולים לראות בתים נקיים ומצוחצחים ובחדר המדרגות משאירים זבל. נחלת הכלל זה קצת חסר. אבל לא בגלל חוסר רצון אלא מלחץ זמן שאין זמן להיות עם הילדים, וזה גם כלכלי. (מוטי ויסלובסקי, מנהל מחלקת איכות הסביבה, עיריית בני ברק)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • השמירה על הסביבה אינה נתפסת כערך מחייב 	<p>חסמים הקשורים לדת ותרבות בקרב הקהילה</p>

ציטוטים לדוגמה	פירוט	אתגר
<p>יש מוסדות של בנים שלא ארצה להיכנס אליהם כרגע כי אני בתפיסת עולם שהתורה יותר חשובה מכל דבר אחר ואני לא הולך לבטל שעת לימוד תורה על חשבון שעת לימוד סביבתית. התורה היא נושא לימוד יותר חשוב ויותר ערכי מבחינתי. (מוטי ויסלובסקי, מנהל מחלקת איכות הסביבה, עיריית בני ברק)</p> <p>ארבעת המינים זה הרי דבר לא סביבתי, לקחת לולב זה ממש להפריע לעץ, אבל אף אחד לא שואל – לקחת לולב, לא לקחת לולב? התורה מצווה על לקחת לולב, זה המעשה הכי לא סביבתי. זה לקחת את הלב של הדקל, להוריד אותו ולקיים מצווה. לכן זה מבחינתי הוכחה לכך שהתורה לא מחפשת להיות ידידותית לסביבה, אלא זו המצווה ואנחנו מקיימים אותה. לא מורידים את כל הדקל, משאירים עוד לולב אחד כדי שימשיך לחיות אבל זה כבר השכלול שלנו. באופן דומה לגבי האתרוג – בשביל מה השם ברא אתרוג? לאכול אותו זה נורא, לגדל אותו קשה, הוא באמת נברא כדי שנוכל לקיים את המצווה. אחרי שאני אומרת את הדברים בהתלהבות, אז יש לי אפשרות להמשיך לנהל שיח על סוגיות סביבתיות בשפה שלנו. (רחל לדני, אדריכלית נוף, אגף תשתיות ופיתוח, עיריית בני ברק)</p> <p>אתמול בטקס [הסמכת גני ילדים חרדים על-ידי המשרד להגנת הסביבה] אמרה לי אחת המפקחות שמישהי אמרה לה שכל העיסוק בנושא הסביבתי זה עבודה זרה. ואני מאמינה שאצל הרוב זו עדיין התפיסה (פנינה רפיד, לשעבר רכזת חינוך והסברה במשרד להגנת הסביבה במחוז תל-אביב). נורא קשה להיכנס לשם... שנתיים עבדתי שם עד שמצאתי פרטנר... אבל כשמצאתי המחויבות והמסירות היו גדולים. (ריבה ולדמן, לשעבר רכזת איכות סביבה ביחידת רג"ב)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • סמכות ההלכה כשקיימת התנגשות בין מצוות הלכתיות לערכים סביבתיים • חשיפה נעדרת או מוגבלת של בנים לתכנים של חינוך סביבתי • התבדלות מרצון שעדיין קיימת בקהילה החרדית המקשה עליהם להיפתח וליצור שיתופי פעולה עם גופים חיצוניים 	

נספח 3. הפעילויות העיקריות שביצעה עיריית בני ברק לקידום חינוך לקיימות (2011-2019) – הרחבה של טבלה 2

ציטוט לדוגמה	תרומה והשפעות	פירוט הפעילויות	תחום פעילות
<p>ראש המחלקה אמר לי – את טובה בממשקים של העירייה מול גופים ממשלתיים... היכולת שלי לבוא למשרד להגנת הסביבה ולייצג את המגזר החרדי ממקום של כבוד, של מקצועיות... התפיסה של הציבור הכללי כלפי המגזר החרדי לוקה בחסר. (אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעירייה)</p> <p>אנחנו מנסים להתאים עכשיו את הסיור בחירייה שיהיה מותאם גם לחברה החרדית. מדריכה חרדית, תכנים חרדיים. מדריכה רגילה מספיק שהיא אומרת לתלמידים מבני ברק "יאללה, כולם לשבת על התחת..." היא מחוקה. אפילו "יאללה חבר'ה חבר'ה..." זה לא שיח חרדי... בחברה החרדית מצפים מדמות שמעבירה תכנים להיות מאוד רצינית ומכובדת. (אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעירייה)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • הגדלת תקצוב ממשלתי בפעילות חינוכית-סביבתית • העלאת מודעות ארגונים סביבתיים לצורכי הקהילה החרדית • צמצום תפיסות סטראוטיפיות של הציבור הרחב לגבי ה'סביבתנות' הנמוכה של הקהילה החרדית 	<p>השתתפות שגרתית במענה לקולות קוראים לקידום חינוך לקיימות במערכת החינוך המקומית</p> <p>יישום יוזמות ארציות ומקומיות לחינוך לקיימות בבתי ספר ובקהילה בשיתוף עם ארגונים סביבתיים</p> <p>הכשרת מדריכי ארגונים סביבתיים לא-חרדים לעבודה בקהילה החרדית</p>	<p>חיזוק שיתופי פעולה עם מוסדות שלטון וארגונים סביבתיים</p>
<p>בעבר ראיתי את "הירוקים האלה" רק ממה שקראתי בעיתונות. הם תקעו את הבנייה ההיא ותקעו את המגדל ההוא והפריעה להם הכחדה של זן מסוים ואז הם לא רוצים שתהיה בנייה. היום אני מבין שאיכות הסביבה ושמירה על הסביבה זה הרבה יותר גדול. (מוטי ויסלובסקי, ראש המחלקה לאיכות הסביבה בעיריית בני ברק)</p> <p>הבנתי שחסר לי ידע מקצועי והדבר הראשון שעשיתי זה שנרשמתי ללימודים... את כל הידע הסביבתי שיש לי היום אני זוקפת לזכות לימודי התואר השני. (אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעירייה)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • חיזוק האוריינות הסביבתית של המובילים הסביבתיים ברשות • טיפוח כשירויות הוראה ביישום חינוך לקיימות מותאם לחרדים 	<p>השתתפות בעלי התפקידים ברשות בלימודי סביבה אקדמיים או מקצועיים</p> <p>השתתפות נשות חינוך בהשתלמויות מקצועיות</p>	<p>התפתחות מקצועית</p>

ציטוט לדוגמה	תרומה והשפעות	פירוט הפעילויות	תחום פעילות
<p>בחברה החרדית פסולת זה דבר שהוא פחות, לא מכבד. בהדרכות שלנו אנחנו כן ניתן ערך נוסף לפסולת אבל נדאג שזה לא יוריד מהכבוד שלנו, לא ניגע ממש בפסולת מזוהמת; נשתמש בביטוי מחזור אבל נגיד שאנחנו מחזירים את המוצר למצב הראשוני שלו ויוצרים ממנו משהו חדש. נפשט את המושגים למה שהם מכירים ונעשה את ההתאמות.</p> <p>(בטי פיגה, רכזת חינוך סביבתי בתי ספר יסודיים, בני ברק)</p> <p>החוברת והתוכנית [בנושא רשות הרבים] ממש מותאמות לחיידר. מי שיקרא את החוברת מבחוץ לא יבין אותה לאשורה. התמונות, הסיפורים, הסגנון. ההקשרים, אמרות חז"ל, סיפורי צדיקים. זה חרדית במיטבה. כתב אותה מפיק חרדי שמגיע ממש מתוך ההארד קור של הציבור החרדי עצמו. רק כך זה יכול להצליח. רק אדם כזה יודע להעביר את החומר בצורה שתתקבל בתוך החיידרים ללא התנגדות. הוא פנה באופן אישי לכל מנהל חיידר ועניין אותו בתוכנית. והנה זה מצליח, זה מוכיח את עצמו. זו השיטה שצריך ללכת בה בחברה החרדית. זה ממש ואוו, כל העיר מדברת על זה.</p> <p>(אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעירייה)</p> <p>ההצגה הייתה פרי שיתוף פעולה עם המרכז לחינוך סביבתי של חירייה. זה הפך להיות רכוש של חירייה [ההצגה]. זה עבר הכשר של הרב המתאים שאסתר דאגה לזה שהקפיד על קוצו של יוד בכל מילה וניגון, והמסרים הסביבתיים שם היו לעילא ולעילא. הם אף הרחיקו לכת, למשל בדיון מה נכון להביא כמתנה ליום הולדת, איך אפשר להמעית בקנייה, דברים שנגעו בלב ליבה של תרבות הצריכה.</p> <p>(פנינה רפיד, לשעבר רכזת חינוך והסברה במשרד להגנת הסביבה במחוז תל-אביב) אני אדבר בשפה שלהם. אני אדבר על "בל תשחית", ולא על המושגים האקולוגיים המקבילים למושג הזה. אנחנו לא באים להנגיש את האקולוגיה לעולם החרדי כמו</p>	<ul style="list-style-type: none"> • מתן לגיטימציה לשילוב 'קיימות' בתוכניות הלימודים במגזר החרדי העצמאי • הגדלת מספר המסגרות החינוכיות המיישמות חינוך לקיימות • העלאת החשיפה של תלמידים והציבור החרדי לתחום הקיימות 	<p>התאמת עקרונות ותכנים (לפי הסטנדרטים הלאומיים) לערכים, לנורמות ולדפוסי חיים ההולמים את 'ההלכה' והתרבות החרדית</p> <p>התייעצות עם מומחים סביבתיים מהקהילה החרדית ומחוצה לה לגבי הצגה והמחשה של תכנים בדרכים מותאמות לחרדים</p> <p>השגת אישור הממסד החרדי לגבי התכנים הנלמדים וביטויים החזותי</p> <p>התאמת חומרי תקשורת ודרכי שיווקם לציבור החרדי</p>	<p>פיתוח והתאמה של תוכניות לימודים וחומרי למידה ב'קיימות' לחינוך החרדי הפורמלי</p>

ציטוט לדוגמה	תרומה והשפעות	פירוט הפעילויות	תחום פעילות
<p>שהיא נמצאת בכל שאר העולם, צריך לדבר אקולוגיה שהיא אקולוגיה אחרת. אקולוגיה יהודית. חרדית. תורנית. (אבישי הימלפרב, ארגון "לשומרה")</p>			
<p>מהרגע שגייסתי לתוכנית את בית הספר הכי גדול [זכרון מאיר], שנחשב לבית הספר הכי משמעותי בעיר, מרגע זה היו רק פניות מבתי ספר, אני לא צריכה לבקש, הם באים. (אסתר קינן, רכזת החינוך הסביבתי בעיריית בני ברק)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • הגדלת מספר המסגרות החינוכיות המטמיעות חינוך לקיימות • העלאת חשיפת תלמידים לעקרונות הקיימות 	<p>השקעת משאבים בגיוס ועידוד מנהלות של בתי ספר וגני ילדים</p> <p>הקצאת תקציבים מותאמים למספר התלמידים הגדול המאפיין את מוסדות החינוך החרדי</p>	<p>הגברת מעורבות בתי ספר בחינוך לקיימות</p>
<p>בחנוכה...היה שיתוף פעולה עם המרכז לחינוך סביבתי של חירייה. הוכנה הצגה שמותאמת לחלוטין לציבור החרדי. זה עבר הכשר של רב שהקפיד על קוצו של יוד בכל מילה וניגון, והמסרים הסביבתיים שם היו לעילא ולעילא. הם אף הרחיקו לכת, למשל בדיון מה נכון להביא כמתנת יום הולדת, איך אפשר להמעיט בקנייה, דברים שנגעו בלב ליבה של תרבות הצריכה. (פנינה רפיד, לשעבר רכזת חינוך והסברה במשרד להגנת הסביבה במחוז תל-אביב)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • הגברת החשיפה והמעורבות של אבות ובנים בחינוך לקיימות • עידוד השתתפות משפחות בחינוך לקיימות 	<p>ביצוע פעילויות קהילתיות- משפחתיות מבוססות-מקום סביב חגים יהודיים</p> <p>הקמה ואחזקה של גינות קהילתיות שכונתיות</p>	<p>שיתוף הקהילה בחינוך בלתי-פורמלי לקיימות</p>

